

LUCRETIUS

~

Leerdicht over de Natuur

De Rerum Natura

Vertaald, ingeleid en toegelicht door
Marguerite Prakke

DAMON

Inhoud

Inleiding		
De Rerum Natura, Leerdicht over de Natuur		7
Boek I	Kleinste deeltjes en onmetelijke ruimte <i>Inleiding - Leer van de atomen - Kritiek op de theorieën van andere wijsgeren - De oneindigheid van het universum</i>	25
Boek II	Beweging en vormen van atomen <i>Inleiding - De beweging van atomen - De vormen van atomen - Atomen hebben geen secundaire eigenschappen - Opkomst en ondergang van onze wereld</i>	58
Boek III	Ziel en geest <i>Inleiding - Aard en structuur van de geest en de ziel - Het bewijs dat de geest en de ziel sterfelijk zijn - Triomf over de dood</i>	92
Boek IV	Zintuigen en gevoelens <i>Inleiding - Schijnbeelden - Waarnemen en verwerken - Enkele vitale functies van het lichaam - De gevaren van sex en liefde</i>	124
Boek V	Het ontstaan van de wereld <i>Inleiding - De vorming van onze wereld - De hemellichamen - Het leven op aarde</i>	161
Boek VI	Natuurverschijnselen <i>Inleiding - Natuurverschijnselen aan de hemel - Natuurverschijnselen op aarde - Plagen</i>	203
Noten		240
Geraadpleegde literatuur		269

Inleiding

De Rerum Natura, Leerdicht over de Natuur

Over de in de eerste eeuw v. Chr. geboren Romeinse dichter Lucretius is niet veel meer bekend dan dat hij het leerdicht, *De Rerum Natura*, *Over de Natuur van de Dingen*, heeft geschreven. Daarin behandelt hij de filosofie van de twee eeuwen eerder levende Griekse wijsgeer Epicurus. Het is het enige werk dat we van Lucretius kennen. Velen zullen zich afgevraagd hebben waarom een zo begenadigd dichter een zo weinig poëtisch onderwerp als levenswerk koos. Was hij eerder opgevallen als dichter of heeft hij misschien als onbekend dichter in zijn jeugd jaren gedichten geschreven? We weten het niet, we kennen geen ander werk van hem en over hem is door zijn tijdgenoten weinig geschreven.

Filosofie

Wat is de natuur van de dingen? Hoe en waarom kwam onze wereld tot stand? Creëerde de mens zijn god of schiep een god de mens?

Het is een privilege dat aan de mens is gegeven om zich deze vragen te stellen en zich niet als de dieren louter over voedsel, veiligheid en voortplanting te bekommeren. Het zoeken naar een antwoord is de start geweest voor het ontstaan van theologie, filosofie en natuurwetenschappen.

Aanvankelijk dacht men het antwoord gevonden te hebben door alles wat men niet begreep, toe te schrijven aan een hogere macht. Opmerkelijk is dat een hogere macht meestal erg veel gelijkenis vertoonde met de mens in uiterlijk en doen en laten. Misschien waren de mensen zich zozeer bewust van het privilege dat ze in staat waren vragen te stellen, dat de 'oplossing' voor die vragen als vanzelf met de mens geïdentificeerd werd. Het bracht de dichter-filosoof Xenophanes (±560-478 v. Chr.) ertoe zich af te vragen: als runderen en paarden net als de mensen go-

INLEIDING

den konden afbeelden, zouden de goden dan op paarden of runderen hebben geleken? Hij was van mening dat er slechts één, abstracte, eeuwige god kon bestaan.

Hoe men zich deze hogere macht ook voorstelde, algemeen werd aangenomen dat die hogere macht de wereld had geschapen en het lot van de mensen bepaalde. De verhalen over de schepping en de goden werden steeds mooier. Deze mythen en sagen gingen op den duur een eigen leven leiden en verdoezelden meer en meer de oorspronkelijke kernvragen over de verhouding tussen mensen en goden.

Rond de zesde en vijfde eeuw v. Chr. gebeurt er iets merkwaardigs. Op verschillende plaatsen verspreid over de wereld zijn er denkers die de gangbare oplossing om alles aan hogere machten toe te schrijven, in twijfel trekken en vraagtekens zetten bij de mooie, maar vaak de kern verhullende verhalen. Zo zien we bijvoorbeeld hoe in India Boeddha en in China Confucius en Lao-Tzu hun stem verheffen en leren we in Klein-Azië de eerste Griekse filosofen kennen.

De eerste Griekse filosofen

Griekenland is een land van de zee en de Grieken zijn van oudsher zeevaarders. Ze dreven handel, kwamen met andere volken in contact en namen behalve handelswaar ook de cultuur, kennis en ideeën van andere volken mee naar huis.

Het is in één van de grote handelssteden aan de kust van Klein-Azië, in Milete, dat men de geschiedenis van de Griekse filosofie laat beginnen. Deze eerste filosofen waren eigenlijk onderzoekers van de natuur: de wereld is niet door goden geschapen maar moet ontstaan zijn uit een oerelement. Via de bestudering van de natuur werd naar een nieuw antwoord gezocht voor de oude vraag wat de natuur van de dingen is.

De één noemde water als oerelement (Thales, ±625-547), een ander, Anaximenes (±585-525), lucht. Heraclitus (±540-480) sprak in duistere termen over vuur en Anaximander (±610-545) had het over een fundamentele materie. Zij worden vaak aangeduid als 'Monisten' omdat ze zich tot één element beperken. Dit in tegenstelling tot de 'Pluralisten' die de kosmos bijvoorbeeld uit de vier

Boek I

Kleinste deeltjes en onmetelijke ruimte

1-145 Inleiding

Ode aan
Venus

Moeder van Rome, lieveling van mensen en goden,
zegenrijke Venus*, die onder de komende en gaande
sterren de schependragende zee en de vruchtbare aarde
bevolkt omdat door jouw kracht al het leven tot stand komt
en zich opricht om het zonlicht in te drinken.
Voor jou, godin, vluchten winden, met jouw komst verdwijnen
wolken aan de hemel, voor jou laat de scheppende aarde
geurige bloemen bloeien, naar jou lachen breed de zeeën
en glanst de hemel vredig in het heldere daglicht.
10 Want zodra de lente zich heeft aangekondigd
en de vruchtbare westenwind weer vrij kan waaien
geven de vogels van de lucht, in hun hart door jouw kracht
aangespoord, godin, van jouw komst de eerste tekens.
Dan dartelen vee en wilde dieren door sappig gras, ze
zwemmen door snelle beken: zo, door je charme betoverd,
volgt ieder dier je vol verlangen waar je hen heenleidt.
In de zeeën en over de bergen, in woeste stromen,
en groene velden, tussen het blad waar de vogels huizen,
maak jij in alle harten de tedere liefde wakker
20 zodat zij vol verlangen hun eigen soort verspreiden.
Omdat jij alleen de natuur van de dingen regelt
en niets zich zonder jou opricht naar het stralende zonlicht
en zonder jou er ook geen vreugde en schoonheid ontstaan kan,
roep ik je hulp in bij het schrijven van de verzen
waarin ik de natuur van de dingen probeer te bezingen
voor mijn vriend Memmius* die jij, godin, voortdurend
hebt willen laten schitteren met al zijn talenten.
Geef, godin, mijn woorden daarom eeuwige schoonheid.

BOEK I

Zorg intussen dat al die barbaarse oorlogsvoering
30 op land en zee tot rust komt en een slapend bestaan krijgt;
 want jij alleen kunt ons, stervelingen, met rust en vrede
 verblijden, omdat Mars*, die krijgshaftig over oorlogs-
 geweld de baas is, zich dikwijls in jouw schoot terugtrekt
 overwonnen door de onheilbare wond van de liefde.
 Met zijn fraaie hals naar achter gebogen kijkt hij
 verliefd naar je op, godin, en voedt zijn begerige blikken;
 zijn adem hangt aan je lippen terwijl hij op zijn rug ligt.
 Als hij daar ligt en jij, godin, hem bedekt met je zalig
 lichaam, laat dan uit je mond zoete woorden stromen
40 en vraag, o heilige, rust en vrede voor de Romeinen*.
 Want als mijn land in nood is, kan ik niet rustig werken
 en ook kan een beroemde zoon uit Memmius' stam* niet
 in zo'n roerige tijd het algemeen welzijn negeren.

De essentie is juist dat goden onder elkaar van
 een eeuwig leven in supreme vrede genieten,
 afgescheiden en ver verwijderd van onze besognes;
 ze kennen geen verdriet, ze kennen geen gevaren,
 ze zorgen voor zichzelf en hebben ons niet nodig,
 deugdzzaamheid boeit hen niet, voor toorn zijn ze ongevoelig*.

Lucretius tot
 Memmius

50 Luister dan nu met gespitse oren, met volle aandacht
 en vrij van zorgen naar de ware manier van denken
 zodat je niet wat ik met grote zorg heb geschreven,
 schamper opzij legt voordat je het hebt begrepen.
 Want ik zal je de ware reden van hemel en goden
 uitleggen en het over de eerste begindeeltjes hebben
 waar de natuur alle dingen uit maakt en voedt en laat groeien
 en waarin zij alles weer ontbindt als ze op zijn;
 in onze filosofie noem ik die deeltjes* meestal
 massa of levenverwekkende kiemen of zaden van dingen;
60 soms noem ik die zaden ook wel eerste deeltjes
 omdat uit die beginelementen alles ontstaan is.

KLEINSTE DEELTJES EN ONMETELIJKE RUIMTE

Lofzang op
Epicurus

Toen het duidelijk werd dat het mensenbestaan op aarde zwaar gebukt ging onder de loden last van de godsdienst* die met een stuitende aanblik van boven uit de hemel dreigend op de sterfelijke mensen neerkeek, was een Griek* de eerste mens die zijn ogen durfde op te slaan en de eerste die zich daartegen verzette. Geen fabels over goden, geen hemel met bliksem en dreigend gerommel hielden hem tegen, maar zij prikkelden eerder **70** zijn vastberaden geest met het verlangen als eerste de vergrendelde poorten van de natuur te forceren. De grote kracht van zijn geest overwon dan ook en hij ging ver voorbij de vlamme muren van de wereld en met zijn geest en verstand onderzocht hij het wijds universum vanwaar hij ons triomfantelijk de kennis bezorgde wat er wel en niet kan ontstaan en tenslotte hoe alles een beperkte macht heeft en onwrikbare grenzen*. Zo ligt de godsdienst op haar beurt vertrappt en verbrijzeld en maakt de overwinning ons gelijk aan de hemel.

Het gevaar
van de
godsdienst

80 Ik ben bang dat jij wellicht zou kunnen denken hiermee een goddeloos beginsel te aanvaarden en de weg van de misdaad op te gaan. In feite heeft godsdienst juist vaak heiligschennis en misdaad veroorzaakt: zoals in Aulis Griekse aanvoerders, uitgelezen mannen, laaghartige het altaar van de maagd Diana hebben bezoedeld met het bloed van Iphigenia. Zodra de wollen band* om haar meisjeshaar was gebonden met de beide einden precies gelijk langs haar wangen en zij merkte dat haar vader vol droefheid voor het **90** altaar stond en de helpers naast hem een mes verborgen en de mensen begonnen te huilen toen ze haar zagen, werd ze door hevige angst gegrepen en viel op haar knieën. Maar ach, wat had op zo'n moment het arme meisje eraan dat zij als prinses de koning 'vader' noemde; de mannen tilden haar op en sidderend werd zij naar het altaar geleid, niet om na een sacrale huwelijkswijding onder blij gezang naar huis begeleid te worden,

BOEK I

wel nee, nog rein en juist op huwbare leeftijd werd zij
als treurig offer zinloos geslacht door de hand van haar vader,
100 alles om zijn vloot maar een gunstige vaart te geven.
Tot zo'n zondige daad weet godsdienst te inspireren*.

De
bevrijding
van angst

Zelf zal jij, murw gemaakt door de angstaanjagende woorden
van de zieners*, je ooit wel van ons af willen keren.
Ja, want hoeveel dromen kunnen ze niet verzinnen
die in staat zijn je levenswijze te verstoren
en al je levensgeluk door angsten te ontwrichten.
En terecht; als de mensen zouden inzien dat aan
rampspoed een eind komt, zouden ze hoe dan ook sterk zijn om zich te
weren tegen de valse geloofsterreur van de priesters.
110 Nu is het praktisch onmogelijk om zich te verzetten
omdat we na de dood voor eeuwige straffen bang zijn.
Men weet immers niet wat het wezen van de ziel is.
Ontstaat ze telkens of slipt ze bij de geboorte binnen,
en vergaat ze met ons wanneer de dood haar afbreekt?
Zoekt zij de duistere Hades op en zijn gapende leegten
of slipt ze miraculeus bij andere wezens binnen,
zoals onze Ennius* zong, die als eerste van het
lieflijk Helicon* de groene lauwerkrans meebracht
die hem beroemd zou maken onder Italië's volken?
120 Hoewel ook Ennius in zijn onsterfelijke verzen
uitlegt dat er toch een dodenrijk bestaat waar
noch onze zielen, noch onze lichamen kunnen leven
maar waar vreemd gevormde bleke geesten verblijven.
Daarvandaan, zo vertelt hij, verscheen hem de geest van de eeuwig
geniale Homerus die bittere tranen begon te
schreien en hem de geheimen van de natuur onthulde.
Wij moeten dus niet alleen een goede verklaring geven
voor de verschijnselen aan de hemel, hoe de loop is
van zon en maan en door welke kracht er van alles gebeurt op
130 aarde, maar vooral moeten wij met goed doordachte
precisie nagaan wat de aard van de ziel en de geest is*
en wat ons in gedachten zo bang maakt wanneer we wakker
liggen met griep of nog in een diepe slaap zijn gedompeld,